

แนวคิดใหม่ในการพัฒนาชุดกิจกรรมศิลปะเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในโรงเรียน
A New Concept in the Development of Art to Promote Environmental Conversation Consciousness
in Schools

ชลนิศา ชุตินาสนทิก *Cholnisa Chutimasontis*

สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Received : October 12, 2019

Revised : March 26, 2020

Accepted : April 16, 2020

บทคัดย่อ

แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐาน เป็นแนวคิดที่ใช้ศิลปะเป็นพื้นฐานสำหรับการเรียนรู้สิ่งแวดล้อม โดยเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจและความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือเป็นแนวความคิดพื้นฐานสำหรับการเชื่อมโยงความคิดของนักเรียนเข้ากับธรรมชาติ นอกจากนี้แล้วแนวคิดดังกล่าวยังเป็นแนวทางสำหรับครูผู้สอนในการประเมินบุคลิกลักษณะของนักเรียนแต่ละคนได้ เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ช่วยส่งเสริมให้นักเรียนเป็นคนใจกว้างและอ่อนโยน ทั้งยังสามารถถ่ายทอดประสบการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมไปสู่คนรอบข้างได้ เพื่อช่วยส่งเสริมจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในโรงเรียน

ได้เป็นอย่างดี เพื่อให้สอดคล้องกับกระแสโลกที่ให้ความสำคัญในการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยสามารถทำได้ด้วยการมุ่งเน้นใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วยกระบวนการต่าง ๆ ซึ่งเป็นแนวทางใหม่สำหรับการสอนที่สามารถทำให้นักเรียนเกิดทักษะด้านศิลปะ สุนทรียะ ประกอบกับความคิด ค่านิยม หรือพฤติกรรมบางอย่างที่เป็นลักษณะนิสัยที่ดีเพื่อการเติบโตขึ้นและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในสังคมต่อไป

คำสำคัญ ขุดกิจกรรมศิลปะ จิตสำนึก การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิลปศึกษาในโรงเรียน
สิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐาน

Abstract

The concept of Art-based Environmental Education (AEE) is a concept of utilising art as a basis for environmental learning. It is the learning model that aims to create knowledge, understanding and also responsibility toward environment. This basic concept encourages students to link their ideas with nature. The idea is also treated as a guideline for teachers to evaluate each individual's personality. Teachers encourage students to be generous, gentle and to be able to transfer their environmental experience to others through activities that promote the awareness of environmental conservation in schools. In order to exercise AEE according to global trends especially sustainable development, students are encouraged to use minimum resources for maximum value through various processes. This new teaching approach enables students to develop artistic and aesthetic skills, as well as ideas, values, and behaviors considered as good characteristics for growth. Additionally, they can apply these skills later in life when they grow enough to work and live in their society.

Keywords Art activities Consciousness Environmental conservation
Art education in schools Art-based environmental education

บทนำ

ในปัจจุบันความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้อำนวยความสะดวกสบายให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์มากขึ้น ขณะเดียวกันอันตรายที่มีต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์ อันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมอันได้แก่ สภาพเงื่อนไขซึ่งอยู่รอบ ๆ สิ่งมีชีวิตหรือกลุ่มสิ่งมีชีวิต หรือหมายถึงสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นผลมาจากการกระทำของบุคคลหรือชุมชน (Cunningham, W.P. & Cunningham, 2016) ได้ทวีมากขึ้นเป็นเงาตามตัว ประเทศไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยทั้งภาครัฐและเอกชนได้พยายามค้นคว้าหาทางป้องกันและปรับปรุงคุณภาพของสิ่งแวดล้อมให้ก้าวไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยการกำหนดยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579) และการปฏิรูปประเทศด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของประเทศที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่งผลและกดดันต่อการใช้ทรัพยากร ทำให้เสื่อมโทรมและก่อเกิดผลกระทบมากขึ้น ในขณะเดียวกันการผลิตและการบริโภคของผู้ประกอบการและประชาชนที่เพิ่มพูน ขาดการตระหนักถึงการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยเป้าหมายสำคัญของการปฏิรูปประเทศ คือ ประชาชนมีพฤติกรรมการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับกระแสโลกที่ให้ความสำคัญในการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) ซึ่งเป็นกรอบทิศทางการพัฒนาของโลกภายหลังปี พ.ศ. 2558 ที่องค์การสหประชาชาติ (United Nations: UN) ทั้งนี้ทั้งนั้นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมทวีคูณอย่างต่อเนื่องตามการขยายตัวของเศรษฐกิจและชุมชนเมืองที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่บนโลก จึงจำเป็นต้องมีแนวทางการพัฒนาสำคัญในด้านยุทธศาสตร์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะประกอบด้วย 1) การรักษาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ สร้างสมดุลของการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม 2) เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อให้เกิดความมั่นคง สมดุลและยั่งยืน 3) การแก้ไขปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อม 4) ส่งเสริมการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม 5) สนับสนุนการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกและเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ 6) การบริหารจัดการเพื่อลดความเสี่ยงด้านภัยพิบัติ 7) การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและกลไกแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ 8) การพัฒนาความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงควบคู่กับการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยใช้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาตามแผนพัฒนา

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนา
การเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2560)

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ในกระบวนการพัฒนาย่างยั่งยืนนั้นควรมุ่งเน้นใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าให้เกิดประโยชน์
สูงสุด โดยคำนึงถึงระยะเวลาในการใช้ให้ยาวนาน และก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม
น้อยที่สุด รวมทั้งต้องมีการกระจายการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างทั่วถึง อย่างไรก็ตาม
ในสภาพปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความเสื่อมโทรมมากขึ้น ดังนั้นการ
อนุรักษ์จึงมีความหมายรวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมด้วย ซึ่งสามารถกระทำได้
หลายวิธี โดยทางตรงจะปฏิบัติได้ในระดับบุคคล องค์กร และระดับประเทศ (อินทรา
พรมพันธุ์, 2559: 362-375) คือ 1) การใช้อย่างประหยัด (Reduce) คือ การใช้เท่าที่มีความจำเป็น
เพื่อให้มีทรัพยากรไว้ใช้ได้ยาวนานและเกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่ามากที่สุด 2) การใช้ซ้ำ
อีก (Reuse) สิ่งของบางอย่างเมื่อมีการใช้แล้วครั้งหนึ่งสามารถที่จะนำมาใช้ซ้ำได้อีก เช่น
ถุงพลาสติก กระดาษ เป็นต้น หรือสามารถที่จะนำมาใช้ใหม่โดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ
เช่น การนำกระดาษที่ใช้แล้วไปผ่านกระบวนการเพื่อทำเป็นกระดาษแข็ง เป็นต้น ซึ่งเป็นการ
ลดปริมาณการใช้ทรัพยากรและการทำลายสิ่งแวดล้อมได้ 3) การนำกลับมาใช้ใหม่ (Re-
cycle) คือ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่อยู่ในช่วงของการทำลายด้วยกระบวนการใดกระบวนการ
หนึ่ง เพื่อทำให้กลับมาใช้ได้ อีก 4) การบูรณะซ่อมแซม (Repair) สิ่งของบางอย่าง
เมื่อใช้เป็นเวลานานอาจเกิดการชำรุดได้ เพราะฉะนั้นถ้ามีการบูรณะซ่อมแซม ทำให้สามารถ
ยืดอายุการใช้งานต่อไปได้อีก 5) การใช้วัสดุที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในปริมาณ
ต่ำ (Low-Impact Materials) เป็นวิธีการที่จะช่วยลดทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้ถุงผ้า
แทนถุงพลาสติก การใช้ใบตองแทนโฟม การใช้พลังงานแสงแดดแทนแร่เชื้อเพลิง การใช้
ปุ๋ยชีวภาพแทนปุ๋ยเคมี เป็นต้น 6) การแปลงสภาพวัสดุเหลือใช้ (Upcycling) คือ การ
ทำวัสดุที่ไม่สามารถใช้งานได้ประโยชน์ได้แล้วมาทำให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้นหรือสามารถใช้
ประโยชน์ได้ดีกว่าเดิมซึ่งในต่างประเทศให้ความสำคัญกับเรื่องของการนำวัสดุเหลือใช้มา
เพิ่มมูลค่ากันอย่างแพร่หลาย (สิงห์ อินทรชูโต, 2559)

นอกจากนี้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยทางอ้อมสามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้ 1) การพัฒนา
คุณภาพประชาชน โดยสนับสนุนการศึกษาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องตามหลักวิชา ซึ่งสามารถทำได้ทุกระดับอายุ ทั้งในระบบโรงเรียนและ

สถาบันการศึกษาต่าง ๆ และนอกระบบโรงเรียนผ่านสื่อสารมวลชนต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการอนุรักษ์ เกิดความรักความหวงแหน และให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง 2) การใช้มาตรการทางสังคมและกฎหมายการจัดตั้งกลุ่มชุมชน ชมรม สมาคม เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ตลอดจนการให้ความร่วมมือทั้งทางด้านพลังกาย พลังใจ พลังความคิด ด้วยจิตสำนึกในควมมีคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่มีต่อตัวเรา เช่น กลุ่มชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของนักเรียน นักศึกษา ในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทย มูลนิธิสืบนาคะเสถียร มูลนิธิโลกสีเขียว เป็นต้น 3) ส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ช่วยกันดูแลรักษาให้คงสภาพเดิม ไม่ให้เกิดความเสื่อมโทรม เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตในท้องถิ่นของตน การประสานงานเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักระหว่างหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับประชาชน ให้มีบทบาทหน้าที่ในการปกป้อง คุ้มครองฟื้นฟูการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด 4) ส่งเสริมการศึกษาวิจัยค้นคว้าวิธีการและพัฒนาเทคโนโลยี มาใช้ในการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น การใช้ความรู้ทางเทคโนโลยีสารสนเทศมาจัดการวางแผนพัฒนาอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ให้มีการประหยัดพลังงานมากขึ้น การค้นคว้าวิจัยวิธีการจัดการ การปรับปรุง พัฒนาสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพและยั่งยืน เป็นต้น 5) การกำหนดนโยบายและวางแผนทางของรัฐบาล ในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เพื่อเป็นหลักการให้หน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องยึดถือและนำไปปฏิบัติ รวมทั้งการเผยแพร่ข่าวสารด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมศึกษา

ความเชื่อมโยงระหว่างการศึกษาเข้ากับสิ่งแวดล้อมนั้น ปาล์มเมอร์ได้เสนอแบบจำลองทางสิ่งแวดล้อมศึกษาในศตวรรษที่ 21 (Palmer, 1998) ไว้อย่างน่าสนใจว่า ในการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพนั้นมีเป้าหมายสูงสุดคือให้นักเรียนเกิดมโนทัศน์ด้านความรู้ความเข้าใจ ทักษะ และเจตคติ ภายใต้การเรียนการสอนที่ครอบคลุมองค์ประกอบสำคัญทั้งหมดซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นองค์รวม ได้แก่ 1) การศึกษา เกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อม (Education about the environment) หมายถึง องค์ประกอบด้านความรู้เชิงประจักษ์ (Empirical element) มีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของค่านิยมและทัศนคติ 2) การศึกษา ใน หรือจากสิ่งแวดล้อม (Education in or from the environment) หมายถึง

องค์ประกอบด้านความสุนทรีย์ (Aesthetic element) คือการใช้สิ่งแวดล้อมเป็นแหล่งการเรียนรู้ทั้งทางธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น จะทำให้เกิดพัฒนาการอย่างยั่งยืนทางด้านอารมณ์และจิตใจ เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ช่วยส่งเสริมรูปแบบของกิจกรรม เชื่อมโยงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ทั้งยังสร้างความตื่นตัว สนุกสนาน ผจญภัย ทำลายความสามารถ 3) การศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อม (Education for the environment) หมายถึง องค์ประกอบด้านจริยธรรม (Ethical element) ส่งเสริมให้นักเรียนค้นหาการตอบสนองของตนเองต่อสิ่งแวดล้อม ต่อความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อม และประเด็นทางสิ่งแวดล้อม เพื่อเชื่อมโยงกับทัศนคติและค่านิยม รวมทั้งหลักการของความเข้าใจและพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนและการใช้สิ่งแวดล้อมอย่างระมัดระวัง (ภาพที่ 1)

ทั้งนี้เพื่อให้มั่นใจว่านักเรียนจะมีประสบการณ์ (experience) การลงมือปฏิบัติ (practice) และมีจิตสำนึกห่วงใย (concern) ในความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมซึ่งมีความซับซ้อนอย่างรอบด้าน ครูจึงต้องคำนึงถึงการเปิดโอกาสให้นักเรียนได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อมจริง โดยกิจกรรมดังกล่าวจะต้องใช้การสังเกต การวัด การบันทึก การตีความข้อมูล และการอภิปรายตอบประเด็นต่าง ๆ เพื่อให้นักเรียนเกิดความตระหนักต่อสิ่งแวดล้อม โดยมีการมุ่งเน้นการเรียนรู้ในมิติด้านสุนทรีย์จากสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ไม่อยู่ในรูปแบบเชิงวิชาการเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้นักเรียนควรได้รับทราบแนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบของตนเองต่อสิ่งแวดล้อม โดยครูจะต้องเป็นผู้ระดมมิติด้านจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมด้วยในการจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาไม่ใช่เรื่องใหม่และวิธีการสอนต่าง ๆ มีการใช้สอนในกลุ่มสาระวิชาอื่น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตามเนื่องจากการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษามีความสำคัญและท้าทาย จึงควรมีกิจกรรมสร้างสรรค์ต่าง ๆ มาเสริม เพื่อให้เกิดผลการเรียนรู้ที่พึงประสงค์

การเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนมุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบุคคล ชุมชน และสังคม การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการของระบบนิเวศ การเร่งรัดจิตสำนึกของนักเรียนในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม การกระตุ้นให้นักเรียนร่วมกันพิทักษ์ปกป้องสิ่งแวดล้อม การพัฒนาความตระหนักและจิตสำนึกห่วงใยสิ่งแวดล้อมของนักเรียน ซึ่งเป็นเนื้อหาสาระที่สามารถสอดแทรกเข้ากับทุกสาระการเรียนรู้ โดยจำเป็นต้องเริ่มที่ครูผู้สอนในด้านความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมก่อน แล้วจึงนำมาบูรณาการให้สอดคล้องกับสาระวิชาอย่างเหมาะสมและสัมพันธ์กับหน่วยการเรียนรู้ของแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ จะช่วยให้โครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนประสบความสำเร็จ

ศิลปศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อม

การใช้ศิลปศึกษาในการส่งเสริมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษานั้นสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักเรียน ได้ด้วยกระบวนการดังนี้

- 1) ขั้นกระตุ้นความสำนึก เป็นการนำเสนอปัญหาพร้อมกันด้วยการใช้กิจกรรม สื่อ วิธีการต่างๆ เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนแสดงความคิดเห็น โดยอาศัยหลักการของความขัดแย้ง การวางเงื่อนไข การโยนความรู้ใหม่เข้าสู่ความรู้เดิม
- 2) ขั้นสร้างความรู้ความเข้าใจ แบ่งกลุ่มศึกษาเนื้อหาจากเอกสารและแหล่งข้อมูลต่าง ๆ คือ การให้นักเรียนสรุปความคิดรวบยอดจากความรู้ที่ได้อย่างเป็นระบบด้วยการใช้แผนผัง แผนภูมิ เพื่อจะนำไปใช้ร่วมกับทักษะต่าง ๆ ไปสู่การศึกษาสภาพแวดล้อมในชุมชน
- 3) ขั้นค้นหาทักษะ นักเรียนใช้ทักษะการเรียนรู้ เชื่อมโยงเข้าสู่สิ่งแวดล้อมศึกษา ได้แก่ ทักษะการสังเกต การตั้งสมมติฐาน การเก็บรวบรวมข้อมูล การจัดบันทึกข้อมูล กระบวนการแก้ปัญหา รวมกับความรู้ที่สรุปได้ในขั้นสร้างความรู้
- 4) ขั้นวิเคราะห์และตัดสินใจ ร่วมกันอภิปรายแสดงความคิดเห็นและวิเคราะห์วิจารณ์ เปรียบเทียบความแตกต่าง ความคล้ายคลึง จำแนกแยกแยะคุณค่าความสำคัญจากข้อมูลที่ได้
- 5) ขั้นลงมือปฏิบัติ คือการที่นักเรียนนำความรู้ที่ได้จากขั้นตอนทั้ง 4 ขั้น เพื่อเป็นแนวทางไปสู่การลงมือปฏิบัติด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การใช้โครงงาน การสำรวจชุมชน การศึกษานอกสถานที่ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นการสร้างความยั่งยืนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยการสร้างจิตสำนึกของนักเรียนให้มีความรู้สึกเห็นคุณค่า ให้ความสนใจ และรับผิดชอบในการประพฤติปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อม

แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐาน (Arts-based Environmental Education: AEE) เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นครั้งแรกโดย Mari-Helka Mantere (Mantere, 1995) นักวิชาการด้านศิลปศึกษาในประเทศฟินแลนด์ ที่ได้กล่าวว่า สิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐาน นั้นเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ และความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือเป็นแนวความคิดพื้นฐานสำหรับการเชื่อมโยงความคิดของนักเรียนเข้ากับธรรมชาติ (Boeckel, 2009) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของณัฐวี วงศ์ริยะกวี (ณัฐวี วงศ์ริยะกวี, 2552) ที่ศึกษาการใช้วัสดุธรรมชาติในการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัย โดยสรุปผลการวิจัยว่า ครูอนุบาลมีการนำวัสดุธรรมชาติ ได้แก่ ใบไม้ ดอกไม้ กิ่งไม้ เมล็ดพืช มาใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอนศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัยในระดับมาก เป็นการปลูกฝังให้นักเรียนตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสรรพสิ่งในธรรมชาติ เช่นเดียวกับงานวิจัยของ Iosif Fragkoulis และ Marios Koutsoukos (Fragkoulis, 2018: 83-88) ได้นำเสนอตัวอย่างการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีการใช้วัสดุแปรรูปหมุนเวียนและวัสดุนำกลับมาใช้ใหม่โดยผ่านกระบวนการ

การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ ซึ่งเป็นการเพิ่มประสบการณ์ทางด้านสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียน นอกจากนี้แล้วสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐานนี้ยังเป็นแนวทางสำหรับครูผู้สอนในการประเมินบุคลิกลักษณะของนักเรียนแต่ละคนได้ เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ช่วยส่งเสริมให้นักเรียนเป็นคนใจกว้างและอ่อนโยน ทั้งยังสามารถถ่ายทอดประสบการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมไปสู่คนรอบข้างได้ (Mantere, 1988: 30-35) และมักเป็นการถ่ายทอดความเป็นอัตลักษณ์ของบุคคล ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับประสาทสัมผัส การรับรู้ อารมณ์ ความรู้สึก ความรู้ความเข้าใจ สื่อสัญลักษณ์ รวมไปถึงระดับความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วย (Boeckel, 2009)

จากความรู้ข้างต้นสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาการจัดกิจกรรมศิลปะตามแนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐานจากแหล่งการเรียนรู้จัดสรรทั้งหมด 30 กิจกรรม (Stewart, 2013) ในด้านของการบูรณาการกับศาสตร์อื่น วัสดุอุปกรณ์ในการสร้างสรรค์ผลงาน หลักการที่ใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประเภทของงานศิลปะ รูปแบบการสอนศิลปะปฏิบัติการเรียนรู้เกี่ยวกับศิลปะ พัฒนาการทางด้านศิลปะ ความสอดคล้องกับสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ ดังรายละเอียดที่อธิบายในตารางที่ 1 การวิเคราะห์รูปแบบกิจกรรมศิลปะที่มีความเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

จากการที่ผู้เขียนได้วิเคราะห์รูปแบบกิจกรรมศิลปะเชิงสร้างสรรค์ที่อยู่บนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อม พบว่ากิจกรรมศิลปะนั้นสามารถบูรณาการกับศาสตร์อื่น ๆ ได้ เช่น คณิตศาสตร์ สังคมศึกษา ภาษาอังกฤษ เป็นต้น นอกจากนี้วัสดุที่นิยมมากในการทำกิจกรรมศิลปะคือ กระดาษ เนื่องจากหาง่าย ราคาไม่แพง โดยสามารถใช้กระดาษในรูปแบบที่แตกต่างกันให้เหมาะสมกับรูปแบบของกิจกรรม ในที่นี้เราควรเลือกใช้กระดาษที่นำกลับมาใช้ใหม่ (reuse) นอกจากนี้แล้วยังมีการใช้วัสดุอื่น อาทิ สบู่ ถาดอะลูมิเนียม ลูกบิด โยโฟลีสเตอร์ กระดุม โฟม ใบไม้ ดอกไม้ เปลือกไข่ เปลือกหอย เปลือกข้าวโพด มาประยุกต์ใช้ในการออกแบบกิจกรรมศิลปะ ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้นักเรียนตระหนักถึงคุณค่าของการใช้วัสดุอย่างเต็มศักยภาพ รวมถึงสามารถใช้วัสดุอื่น ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้ตามหลักการ 3Rs โดยอาจเพิ่มกิจกรรมที่ใช้หลักการ การนำกลับมาใช้ใหม่ (Recycle) หรือ การแปลงสภาพ วัสดุเหลือใช้ (Upcycling) ซึ่งเป็นกระบวนการที่นักเรียนสามารถทำได้ ในส่วนของประเภทของงานศิลปะนั้น จากการศึกษากิจกรรมทั้งหมด 30 กิจกรรม พบว่าส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมศิลปะที่ให้นักเรียนได้สร้างสรรค์เป็นงานประติมากรรมมากที่สุด โดยจะไม่เน้นไปที่งานจิตรกรรม หรือการวาดภาพเพื่อฝึกทักษะด้านความสวยงาม แต่จะเน้นไปในทางด้านสุนทรีย์ และความคิดสร้างสรรค์มากกว่าเพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้ ศ.1.1 ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยการถ่ายทอดโดยเน้นประสบการณ์ของนักเรียน

ตามแนวการสอนศิลปะปฏิบัติ (อำไพ ตีรณสาร, 2562) คือการให้นักเรียนได้สร้างสรรค์ผลงานจากความรู้เดิมเป็นพื้นฐาน ด้านการเรียนรู้เกี่ยวกับศิลปะ จะเน้นไปทางด้านรูปร่าง รูปทรง องค์ประกอบศิลป์ และการใช้สี มากกว่าทักษะการวาดภาพ ซึ่งกิจกรรม จะทำรูปแบบศิลปะปฏิบัติที่ทำให้นักเรียนได้เพิ่มพูนพัฒนาการด้านต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถทั้งด้านอารมณ์ สติปัญญา ร่างกาย การรับรู้ สังคมและสุนทรียะ และข้อเสนอแนะจากการศึกษากิจกรรมทั้งหมดนี้คือ ควรเน้นการออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย เพื่อให้นักเรียนได้ศึกษาและเห็นคุณค่างาน หัตถศิลป์ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาควบคู่กับการสร้างสรรค์งานศิลปะโดยใช้วัสดุและกระบวนการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมจึงถือเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

ศิลปะกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน

จากกรณีศึกษาเรื่องแนวทางการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐาน เช่น โรงเรียนตาคลีประชาสรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ โรงเรียนมัธยมศึกษาขนาดใหญ่ที่มีจุดเริ่มต้นด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาด้วยการก่อตั้งชุมนุมนักเรียนสิ่งแวดล้อมรุ่นเยาว์ของโรงเรียน ร่วมกันออกแบบสร้างสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ ในโครงการ เช่น การจัดค่าย Nature For Life การประกวดนวัตกรรมด้านสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ โรงเรียนบ้านหนองใหญ่ จังหวัดฉะเชิงเทรา สอนเรื่องการศึกษาวงจรชีวิตของผีเสื้อ โดยให้นักเรียนสังเกตและจดบันทึก แล้วพัฒนาไปสู่การวาดภาพประกอบนิทานเกี่ยวกับเนื้อหาที่เรียน โรงเรียนบ้านไผ่พิทยาคม จังหวัดขอนแก่น สอนให้นักเรียนจดบันทึกด้วยการใช้เทคนิคการบันทึกด้วยภาพวาดและตัวหนังสือสำคัญในสัดส่วน 70:30 โดยประมาณในการออกไปสำรวจสิ่งแวดล้อมบริเวณโรงเรียน เป็นต้น

สภาพแวดล้อมของโรงเรียนเป็นสิ่งสำคัญที่กระตุ้นให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้โดยผ่านประสบการณ์ตรง ที่จะกลายเป็นความรู้ใหม่ โดยที่ครูกระตุ้นให้นักเรียนตระหนักถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน และให้นักเรียนร่วมกันหาแนวทางการแก้ไข ซึ่งในไปสู่การลงมือปฏิบัติ โดยการเรียนรู้ที่เกิดจากประสบการณ์สามารถทำได้โดยการใช้กระบวนการทางศิลปะและทฤษฎีทางจิตวิทยาควบคู่กัน และในระหว่างการทำกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมที่เป็นกลุ่มหรือที่ต้องปฏิบัติด้วยตนเอง นักเรียนจะได้เรียนรู้การใช้ทักษะต่าง ๆ ในการทำงาน ได้แก่ การอภิปราย การแบ่งปัน การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และสามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปประยุกต์และถ่ายทอดให้กับผู้อื่นได้ ซึ่งหากนักเรียนได้ใช้ประสบการณ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องย่อมเกิดการเรียนรู้และตระหนักถึงการใช

ชีวิตให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมอย่างรู้คุณค่าได้เป็นอย่างดี (ภาพที่ 2)

ในด้านปัญหาและอุปสรรคในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน มีปัจจัยหลายอย่าง เช่น ผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอน และขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ รวมถึงครอบครัว ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันที่อยู่ใกล้ชิดกับนักเรียน นักเรียนจะเลียนแบบสิ่งที่เห็นจากพ่อแม่ ผู้ปกครอง โดยที่นักเรียนไม่รู้ตัว และจะติดเป็นนิสัย จึงถือได้ว่าบุคคลเหล่านี้มีความสำคัญอย่างมากในการสร้างจิตสำนึกการตระหนักถึงสิ่งแวดล้อมของนักเรียนเนื่องจากพฤติกรรมดังกล่าวไม่สามารถสร้างได้ด้วยการสอน แต่ควรส่งเสริมให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกดังกล่าวจากประสบการณ์และการปฏิบัติด้วยตนเอง

ทั้งนี้ทั้งนั้นการเรียนสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐานอาจไม่ใช่แค่เพียงการวาดภาพระบายสีเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพียงอย่างเดียว ในฐานะครูสอนศิลปะยุคใหม่ เราต้องสามารถออกแบบการสอนให้นักเรียนเกิดความตระหนักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ ซึ่งหากบูรณาการเข้ากับศาสตร์วิชาอื่นได้ด้วย จะทำให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้แบบองค์รวม ซึ่งแนวทางในการใช้สิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐานนั้น อาจมุ่งเน้นไปที่กระบวนการใช้วัสดุอย่างรู้คุณค่า การใช้วัสดุต่าง ๆ อย่างเต็มศักยภาพ โดยสามารถใช้แหล่งการเรียนรู้จากพื้นที่ในชุมชนของตนเองหรือบริเวณโรงเรียน ครูผู้สอนมีหน้าที่เพียงแค่แนะแนวทางให้นักเรียนเกิดความคิดหรือมุมมองใหม่ ๆ ในการใช้วัสดุต่าง ๆ โดยรู้จักการประยุกต์ ดัดแปลง ปรับปรุง ผสมผสาน เพื่อให้เกิดงานศิลปะ ครูไม่ใช่ผู้ป้อนข้อมูลให้กับนักเรียนว่าเราจะทำอะไรจากวัสดุต่าง ๆ ที่มีแต่ครูคือผู้กระตุ้นให้นักเรียนคิด ออกแบบ สร้างสรรค์ผลงานศิลปะจากวัสดุที่มี โดยจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ในรูปแบบดังกล่าวนั้น จะไม่มุ่งเน้นผลสำเร็จของชิ้นงาน ความสวยงามของผลงานมากไปกว่าการวิเคราะห์อภิปรายกระบวนการสร้างสรรค์ผลงาน แนวคิด วิธีการต่าง ๆ ในระหว่างขั้นตอนการสร้างสรรค์ผลงาน ครูกระตุ้นให้นักเรียนสามารถอภิปราย วิเคราะห์ สังเคราะห์ วิเคราะห์ผลงานศิลปะได้ ซึ่งในกระบวนการดังกล่าว นักเรียนจะได้ใช้วัสดุอย่างรู้คุณค่า นับเป็นการเสริมสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมในแง่ของการลดปริมาณขยะได้อีกทางหนึ่ง

นอกจากนี้ ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการบูรณาการงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้าสู่ระบบการศึกษา พบว่ามีหลายประเทศที่ให้ความสำคัญกับกรณีดังกล่าว เช่น จีนและญี่ปุ่น ได้กำหนดให้มีการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตร ทั้งในรูปแบบของลักษณะรายวิชา มาตรฐานการเรียนรู้ และรายวิชาเลือก และในสิงคโปร์ มาเลเซีย อินโดนีเซีย และเวียดนาม มีการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมศึกษาในฐานโปรแกรมที่ได้รับการสนับสนุนกระทรวงที่

รับผิดชอบด้านสิ่งแวดล้อม มีการสร้างความร่วมมือกับกระทรวงศึกษาธิการในการจัดประกวดโรงเรียนด้านสิ่งแวดล้อม โรงเรียนยั่งยืน โรงเรียนสีเขียว เป็นต้น ทั้งนี้ในบางโรงเรียนยังคงประสบปัญหาด้านการบูรณาการหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษาในรูปแบบของรายวิชา จึงแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร (Co-curricular) และกิจกรรมพิเศษในโรงเรียน (Extra Curricular) ส่วนในประเทศแถบยุโรป เช่น สวีเดน มีการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาเข้าในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน รวมถึงในสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่ง เช่น การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ใน Stockholm University หรือโปรแกรม Climate Change Education ใน Uppsala University นอกจากนี้ยังมีที่ Chalmers University และ Goteborg University (อรรถพล อนันตวรสกุล และคณะ, 2555)

การพัฒนาชุดกิจกรรมศิลปะเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เมื่อพูดถึงชุดกิจกรรม อาจหมายถึง สื่อการเรียนการสอนรูปแบบหนึ่ง ที่เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเรียนการสอนสำหรับครูหรือนักเรียนที่ต้องการศึกษาด้วยตนเอง ซึ่งจะประกอบด้วยจุดประสงค์การเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนการสอน สื่ออุปกรณ์ เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับการเรียนรู้ และการประเมินผลที่ชัดเจน ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของกิจกรรม ใบงานแบบฝึก ใบความรู้ แบบทดสอบ ใบประเมิน เป็นต้น ทั้งนี้ผู้สอนจำเป็นต้องมีการเตรียมความพร้อมก่อนการจัดการเรียน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสิทธิภาพสูงสุดและมีความรับผิดชอบในการเรียนรู้ด้วยตนเอง

องค์ประกอบภายในชุดกิจกรรม (สุวิทย์ มูลคำและอรรถัย มูลคำ, 2545) จะประกอบด้วย

1. คู่มือการใช้ชุดกิจกรรม เป็นคู่มือหรือแผนการสอนสำหรับผู้สอนใช้ศึกษาและปฏิบัติตามขั้นตอนต่าง ๆ ซึ่งมีรายละเอียดชี้แจงไว้อย่างชัดเจน เช่น การนำเข้าสู่บทเรียนการจัดชั้นเรียน บทบาทของผู้เรียน เป็นต้น ลักษณะของคู่มืออาจจัดทำเป็นเล่ม หรือแผ่นพับก็ได้
2. ใบคำสั่งหรือใบงาน เป็นเอกสารที่บอกให้ผู้เรียนประกอบกิจกรรมแต่ละอย่างตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ บรรจุอยู่ในชุดการสอน บัตรคำสั่งหรือบัตรงานจะมีครบตามจำนวนกลุ่มหรือจำนวนผู้เรียน ซึ่งประกอบด้วย คำอธิบายในเรื่องที่จะศึกษา คำสั่งให้ผู้เรียนประกอบกิจกรรม และการสรุปบทเรียน

3. เนื้อหาสาระและสื่อการเรียนประเภทต่าง ๆ จัดไว้เป็นรูปของสื่อการสอนที่หลากหลาย อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ เอกสารสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือ วารสาร บทความ ใบความรู้ ของเนื้อหาเฉพาะเรื่อง บทเรียนโปรแกรม เป็นต้น และสื่อทัศนูปกรณ์ เช่น รูปภาพ แผนภาพ แผนภูมิ สมุดภาพ เทปบันทึกเสียง โทรทัศน์ สไลด์ วีดิทัศน์ ซีดีรอม โปรแกรมคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น

4. แบบทดสอบ เป็นแบบทดสอบที่ใช้วัดและประเมินความรู้ด้วยตนเองทั้งก่อน และหลังเรียน อาจจะเป็นแบบทดสอบชนิดจับคู่เลือกตอบหรือกาเครื่องหมายถูกผิดก็ได้

โดยสิ่งที่ควรคำนึงถึงการออกแบบชุดกิจกรรมในแง่ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมคือ ทำให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยการใช้กระบวนการทางศิลปะเป็นตัวกลาง ในการขับเคลื่อนทางความคิดของนักเรียน ซึ่งในกระบวนการเกิดจิตสำนึกนั้น ผู้สอนต้องทำให้นักเรียนเกิดความตระหนักด้วยความรู้สึกลึกซึ้งของตนเอง ไม่ใช่เพียงแค่การบอกกล่าวเท่านั้น ดังนั้นในกิจกรรมแรกของชุดกิจกรรมควรส่งเสริมให้นักเรียนได้รู้จักสังเกต จดจำ เรียนรู้ เพื่อให้เด็กเกิดความสนใจจนทำให้นักเรียนเปลี่ยนเจตคติทางด้านสิ่งแวดล้อมไปในทางที่พึงประสงค์ และหลังจากนั้นกิจกรรมต่อมา จึงส่งเสริมให้นักเรียนเกิดพฤติกรรม หรือลักษณะนิสัยที่จะปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพื่อส่งผลถึงการเกิดจิตสำนึกซึ่งเป็นกระบวนการ ความคิดอย่างยั่งยืน แต่สามารถถ่ายทอดสู่ผู้อื่นได้

จากการศึกษาขั้นตอนการพัฒนาชุดกิจกรรม สามารถสรุปได้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาความต้องการและข้อมูลพื้นฐาน คือการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชุดกิจกรรมศิลปะตามแนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐานเพื่อให้สอดคล้องกับ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และหลักสูตรสถานศึกษา ทั้งในด้านของแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงองค์ประกอบของชุดกิจกรรมศิลปะที่เหมาะสมกับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย พร้อมทั้งสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาหรือผู้ที่มีความเกี่ยวข้องต่อการใช้ชุดกิจกรรม

2. พัฒนาชุดกิจกรรมศิลปะตามแนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐาน ด้วยการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1 แล้วจึงกำหนดรูปแบบ ดำเนินการออกแบบร่างชุดกิจกรรม ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำ

3. ทดลองใช้ชุดกิจกรรม เริ่มจากทดสอบผลการเรียนรู้ก่อนใช้ชุดกิจกรรม เพื่อประเมินความรู้ความสนใจพื้นฐานของนักเรียน แล้วจึงทดลองใช้ชุดกิจกรรมพร้อมทั้งทดสอบผลการเรียนรู้หลังใช้ชุดกิจกรรม

4. ประเมินผลและปรับปรุงชุดกิจกรรม ตามข้อเสนอแนะหรือข้อสังเกตจากการใช้ชุดกิจกรรม การเรียนรู้ศิลปะ

จากการทดลองใช้แนวคิดกับการสอนสิ่งแวดลอมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐานในโรงเรียนของผู้เขียนนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 และ 2 ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำกิจกรรมศิลปะตามแนวคิดดังกล่าว รวมถึงเป็นจุดเริ่มต้นในการประยุกต์แนวคิดเพื่อใช้ในการออกแบบกิจกรรมสอนสำหรับนักเรียนในระดับชั้นอื่น ๆ ด้วย

รูปแบบของกิจกรรมเพื่อส่งเสริมจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

1. ขั้นสังเกต เริ่มต้นจากการอธิบายลักษณะของสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ภายในโรงเรียน เพื่อชี้ให้นักเรียนเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นขั้นตอนของการกระตุ้นความคิดของนักเรียนให้เกิดความตระหนัก เพื่อให้นักเรียนปรับเปลี่ยนเจตคติของตนเอง สามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการพุดจูงใจ หรือสร้างเงื่อนไขบางประการไปในทิศทางตรงข้ามกับเจตคติเดิมของนักเรียนนั้น เพื่อให้เกิดการคล้อยตามหรือมองเห็นอีกแง่มุมหนึ่ง จนเกิดการเปลี่ยนแปลงเจตคติ โดยอาจใช้คำถามกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความสงสัย อยากรู้ หรืออยากศึกษาคำตอบต่อไป

2. ขั้นวิเคราะห์ คือการให้นักเรียนได้เรียนรู้ในสถานที่ หรือสิ่งแวดล้อมจริงภายในโรงเรียน ด้วยการเก็บเศษใบไม้แห้ง และเศษขยะพลาสติกต่าง ๆ ซึ่งในขั้นตอนนี้ช่วยส่งเสริมให้นักเรียนให้ความสำคัญกับการทิ้งขยะ การแยกขยะมากขึ้นด้วย หลังจากนั้นครูและนักเรียนพิจารณาว่าสามารถใช้วัสดุที่ได้มานั้นสร้างสรรค์ผลงานศิลปะในรูปแบบใด ซึ่งในระดับชั้นประถมศึกษาชั้นนั้น กระบวนการวิเคราะห์ดังกล่าวอาจยังไม่เกิดประสิทธิภาพเท่าที่ควร ดังนั้นครูผู้สอนจำเป็นต้องช่วยแนะแนวทางควบคู่กัน เมื่อได้ข้อสรุปว่าเป็นการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะในรูปแบบของการปะติดเศษวัสดุเป็นเรื่องราวแล้ว

3. ขั้นสร้างทางเลือก หรือเสนอแนวทางเลือกให้กับนักเรียน คือ ครูเริ่มแจกอุปกรณ์ เช่น กาว กรรไกร เพื่อให้นักเรียนเริ่มลงมือปฏิบัติงาน ระหว่างนี้ครูสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนได้ว่า

เมื่อเปิดโอกาสให้นักเรียนเลือกใช้วัสดุที่ตนเองเก็บมา

4. ขั้นปฏิบัติตามแผน ขั้นนี้นักเรียนจะเป็นผู้ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนดไว้ โดยขั้นนี้ผู้สอนจะต้องแนะนำนักเรียนให้เห็นประโยชน์ของสิ่งที่จะกระทำที่จะเกิดขึ้นต่อตนเอง ผู้อื่นและส่วนรวม รวมถึงสภาพแวดล้อม นอกจากนั้นยังต้องกระตุ้นให้นักเรียนเกิดการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเพื่อให้นักเรียนได้รับประโยชน์มากพอที่จะทำให้เกิดการยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดี ผลการสังเกตในกรณีนี้พบว่า นักเรียนเลือกใช้ใบไม้แห้งเป็นวัสดุหลัก ประกอบกับกิ่งไม้และใบไม้สด และนักเรียนสามารถสร้างสรรค์ผลงานศิลปะด้วยความสนุกสนาน ระหว่างการทำงานมีการพูดคุยกันเรื่องสิ่งแวดล้อม รวมถึงกระบวนการขั้นตอนต่าง ๆ ในการทำงาน เช่น นักเรียนรู้จักสังเกตและเลือกใช้ใบไม้จากสีที่แตกต่างกัน การติดใบไม้แห้งลงบนกระดาษเป็นไปได้อย่างเนื่องจากรูปร่างของใบมีลักษณะโค้งงออย่างเป็นธรรมชาติ (ภาพที่ 3 และ 4)

5. ขั้นประเมินผล และปรับปรุงผู้สอนต้องกระตุ้นให้นักเรียนประเมินผลการปฏิบัติและแนะนำให้ปรับปรุงการปฏิบัติเพื่อให้เข้ากับคุณลักษณะที่พึงประสงค์อย่างเป็นระบบ โดยผู้สอนต้องดูแลให้คำปรึกษาอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ เมื่อนักเรียนสร้างสรรค์ผลงานของตนเองเสร็จเรียบร้อยแล้ว ครูให้นักเรียนแต่ละคนอธิบายผลงานของตนเองให้เพื่อนในห้องฟัง

กรณีนี้ครูประเมินผลการสอนอย่างง่ายโดยการให้นักเรียนเขียนความรู้สึกในการเรียนครั้งนี้บนกระดาน ว่าชอบหรือไม่อย่างไร และได้ข้อสรุปว่า นักเรียนร้อยละ 85.19 ชอบกิจกรรมดังกล่าวเนื่องจาก สนุก แปลกใหม่ ไม่เคยทำมาก่อน และอีกร้อยละ 14.81 ไม่ชอบกิจกรรมดังกล่าวเนื่องจากรู้สึกท้อยาก เลอะเทอะ กล่าวโดยสรุปสำหรับการทดลองสอนในครั้งนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า เป็นการสอนศิลปะที่เน้นให้นักเรียนเกิดประสบการณ์ตรงด้วยการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง นักเรียนได้เรียนรู้จนเกิดทักษะ รวมถึงเกิดความสนใจและใส่ใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น

6. ขั้นชื่นชมต่อการปฏิบัติ เป็นขั้นที่กระตุ้นให้นักเรียนรู้สึกประสบผลสำเร็จ พอใจและต้องการทำคุณลักษณะนั้น ๆ ต่อไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นนิสัยหรือจิตสำนึกที่เกิดขึ้นจากภายในของตัวนักเรียน ผู้สอนต้องใช้กลวิธีแสดงออกให้นักเรียนรู้ว่าการกระทำของเขาเป็นสิ่งที่ดี น่าพอใจ น่าชื่นชม อาจกล่าวชมเชย หรือยกตัวอย่างเพื่อแสดงให้เห็นถึงความดีของนักเรียน นอกจากนี้ยังสามารถจัดแสดงผลงานของนักเรียนเพื่อเป็นที่ประจักษ์กับคนทั่วไปเพื่อให้นักเรียนรู้สึกภูมิใจในงานของตัวเอง จนกลายเป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดพฤติกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง (ภาพที่ 5, 6 และ 7)

การเรียนการสอนด้วยกระบวนการดังกล่าว จะทำให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติและค้นพบความรู้ด้วยตนเอง ได้มีโอกาสพัฒนาคุณลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ และเป็นการจัดการเรียนรู้ที่ประหยัดทั้งนี้ยังมีข้อจำกัดอยู่บ้างคือการใช้เวลาที่ค่อนข้างมากและผู้สอนจำเป็นต้องติดตามอย่างใกล้ชิดและสม่ำเสมอ

ซึ่งการเรียนการสอนในสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้ศิลปะเป็นฐาน เพื่อให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้น ผู้สอนควรจัดประสบการณ์ให้นักเรียนได้มีโอกาสแก้ปัญหา ตัดสินใจ และมีส่วนร่วม โดยคำนึงถึงพื้นฐานทางนิเวศวิทยา การปกครอง เศรษฐศาสตร์ สังคมศึกษา สุขวิทยา และจริยธรรม เป็นเรื่องของการปรับปรุงพฤติกรรมที่จะช่วยแก้ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและหลีกเลี่ยงการก่อปัญหาใหม่ เป้าหมายประการสำคัญที่สุดคือการสร้างทัศนคติไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนของโลกต่อไป โรงเรียนจึงควรตระหนักถึงความจำเป็นในการเตรียมงานทางสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตร

ทั้งนี้การสอนรูปแบบที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นจะเป็นแนวคิดใหม่ที่ทำให้ผู้สอนเกิดแรงบันดาลใจในการจัดการเรียนสอนเพื่อให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ให้การสอนศิลปะจะไม่ใช่เพียงการสอนให้นักเรียนวาดรูป ระบายสี ปั้น เพียงอย่างเดียว เราควรตั้งจุดประสงค์การเรียนรู้ศิลปะใหม่ ไม่ใช่สวยแล้วจึงตัดสินว่าผลงานชิ้นนั้นดี เพราะความสวยงามไม่ได้ยั่งยืนเท่ากับกระบวนการทางความคิดที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน เราต้องมุ่งเน้นผลที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวและยั่งยืนด้วย คือการประยุกต์ศิลปะให้เข้าใกล้ชีวิตประจำวันของนักเรียนให้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เป็นเรื่องที่ทุกคนในสังคมต้องตระหนักและช่วยกันแก้ไข โดยเริ่มจากการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมบางอย่างของตนเองเสียก่อน

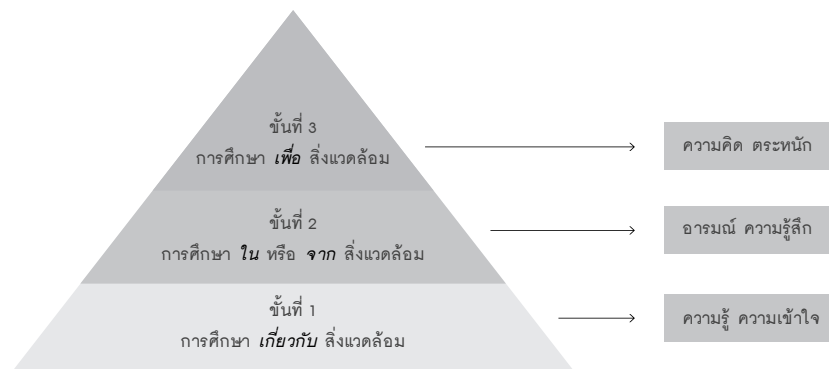
แม้ว่าการส่งเสริมจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้นจะได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ไม่สามารถลดทอนปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกได้อย่างฉับพลัน ทั้งนี้เนื่องจากระบบอุตสาหกรรม การบริโภค ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ปราศจากความรับผิดชอบ จึงควรเร่งดำเนินการในการปลูกฝังเยาวชนเรื่องการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและประหยัดเพื่อเป็นการสะสมความมั่งคั่งสู่รุ่นต่อไป ควบคู่กับการเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี จึงจะนับว่าเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- ณัฐวี วงศ์อริยะกุล. (2552). "การศึกษาการใช้วัสดุธรรมชาติในการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัยในกรุงเทพมหานคร" วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลัดดา ศิลาโนยและคนอื่น ๆ . (2543). การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น อำเภอป่าพอง จังหวัดขอนแก่น. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ).
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี. (2560) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564). กรุงเทพฯ.
- สิงห์ อินทรชูโต. (2559). Upcycle design: อัปเดตด้วยการออกแบบเชิงสร้างสรรค์. ปทุมธานี: สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ.
- สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ. (2545). 21 วิธีจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาระบบความคิด. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- อรรถพล อนันตวรสกุลและคนอื่น ๆ . (2555). รายงานสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย ปี 2552-2553. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรุงเทพฯ.
- อ่ำไพ ตีรณสาร. (2562). วิธีการสอนศิลปศึกษา. เข้าถึงเมื่อ 20 กุมภาพันธ์. เข้าถึงได้จาก <http://pioneer.netserv.chula.ac.th/~tampai1/ampai/cont3.htm>.
- อินทรีพร พรหมพันธุ์. (2559). "การเรียนรู้การสอนโดยใช้แนวคิดการออกแบบอย่างยั่งยืนสำหรับนักเรียนในระดับปริญญาตรี". วารสารครุศาสตร์, 44, 4 (ตุลาคม - ธันวาคม): 362-375.
- Boeckel, J.V.(2009). Arts-based Environmental Education and the Ecological Crisis: Between Opening the Senses and Coping with Psychic Numbing. Metamorphoses in Children's literature and culture. Finland: Enostone.
- Cunningham, W.P. and Cunningham, M.A. (2006). Principles of Environmental Science: Inquiry and Applications, 3rd ed. New York: McGraw-Hill.
- Fragkoulis, I., and Koutsoukos, M. (2018). "Environmental education through art: a creative teaching approach," The Asian of institute of research 1, 2: 83-88.
- Mantere, M.H. (1988). Art and the environment - An art based approach to environmental education, 3rd ed. Sweden: Rapportör om utbildning.
- Mantere, M.H. (1995). Image of the earth: writings on art-based environmental education. Helsinki: University Art and Design.

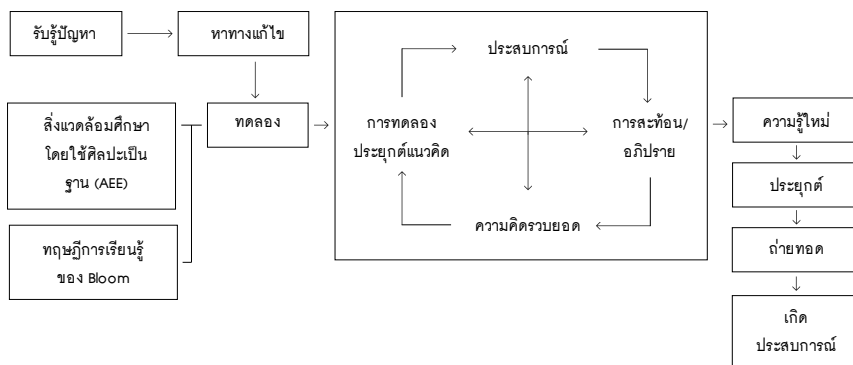
Palmer, J.A. (1998). *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*. Routledge: London.

Stewart, M. (2013). *Martha Steawrt's favourite crafts for kids*. New York: Crownpublishing.

ภาพที่ 1

องค์ประกอบการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ
(ชลนิศา, 2019)

ภาพที่ 2

กระบวนการเรียนรู้ของนักเรียนผ่านประสบการณ์ตรง
(ชลนิศา, 2019)

ภาพที่ 3

นักเรียนปฏิบัติกิจกรรมศิลปะ เทคนิคปะติดเศษวัสดุ
(ชลนิศา, 2019)

ภาพที่ 4

นักเรียนปฏิบัติกิจกรรมศิลปะ เทคนิคปะติดเศษวัสดุ
(ชลนิศา, 2019)

ภาพที่ 5

นักเรียนปฏิบัติกิจกรรมศิลปะ เทคนิคปะติดเศษวัสดุ
(ชลนิศา, 2019)

ภาพที่ 6

ตัวอย่างผลงานสำเร็จของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 และ 2
(ชลนิศา, 2019)

ภาพที่ 7

นักเรียนปฏิบัติกิจกรรมศิลปะ เทคนิคปะติดเศษวัสดุ
(ชลนิศา, 2019)

